

Etika, politika a performativita řeči

Karolina Plicková

Kolektivní monografie *Divadlo a etika* nabízí několik možných perspektiv, z nichž lze nahlížet na etické výzvy, otázky a dilemata spojená se současnou divadelní praxí v českém i mezinárodním kontextu. Kniha přináší třináct původních příspěvků, jejichž autorkami a autory¹ jsou pedagogové, doktorandi, studenti, absolventi a spolupracovníci všech kateder Divadelní fakulty Akademie múzických umění v Praze (DAMU). Kromě případových studií, esejí, rozhovorů, dialogů a polylogů obsahuje publikace také jeden piktogram a vedle autorů spjatých s DAMU je zde jednou studií zastoupena i fakulta sousední, filmová (FAMU). Autoři pocházejí z mnoha různých národních, kulturních i oborových kontextů, v době psaní příspěvků pro tuto monografii se dokonce nacházeli na vícero kontinentech. Od samého počátku vzniku publikace v pozdním létě roku 2021 bylo cílem autory propojovat a nabídnout možnost promýšlet aktuální témata společně – podpořit myšlenku „porézní akademie“, v jejímž rámci je různým typům divadelního a etického myšlení umožněno vzájemně

¹ Proces vzniku této publikace obsáhl více než dva roky, během nichž procházel veřejný diskurz v mnoha směrech značnými proměnami. Kniha zrcadlí různé fáze těchto proměn, obsahuje různé přístupy a není v tomto směru sjednocena: v příspěvcích se objevuje jak generické maskulinum, tak tendence k symetrickému používání mužských a ženských gramatických tvarů i k genderově neutrálnímu jazyku.

- 2 Velmi volně vycházím z konceptu tzv. porézní dramaturgie, kterou od roku 2012 rozvíjeji britské dramaturgyně Duška Radosavljević a Cathy Turner. Viz např. Cathy Turner. „Porous Dramaturgy: ‚Togetherness‘ and Community in the Structure of the Artwork“ [online]. *ExpandedDramaturgies.com*. 1. 11. 2012 [cit. 28. 9. 2022]. Dostupné z: <https://expandeddramaturgies.com/porous-dramaturgy-togetherness-and-community-in-the-structure-of-the-artwork/>.

- 3 Nicholas Ridout. *Theatre & Ethics*. Hampshire, UK: Palgrave Macmillan, 2009.

- 4 *Tamtéž*, s. 1.

- 5 Svatý Augustin. *Vyznání*. Přeložili Ondřej Koupil, Marie Kyralová a Pavel Mareš. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2019, s. 313.

se konfrontovat, proplétat a inspirovat a ideálně pronikat i do širší celospolečenské diskuse.² Výslednou publikaci lze pak vnímat jako pluralitní, diverzifikovaný a otevřený katalog promýšlení etických přístupů, které se v kontextu DAMU v současné době rozvíjejí. Chtěla bych na tomto místě z pozice editorky velice poděkovat proděkance DAMU pro oblast vědy a výzkumu Alici Koubové, z jejíž iniciativy a za jejíž velkorysé podpory tato publikace vznikala.

„Co je to etika a co má společného s divadlem?“ ptá se v knize *Theatre & Ethics* (2009) britský teatrolog Nicholas Ridout.³ Divadlo prozkoumává ve své publikaci jako fenomén, jehož prostřednictvím můžeme experimentovat s etickým jednáním. Úvahy o soubytí divadla a etiky v různých dějinných epochách otevírá aluzí na ikonický moment etického dilematu ze světové dramatické literatury: „Jak mám jednat?“ To je otázka.⁴ Upozorňuji zde na tuto monografii z toho důvodu, že v ní autor přináší přehledný základní historický vhled do dějin tenze mezi divadlem a etikou, a to od Sofokla přes Shakespeara, Brechta až k současným divadelním kolektivům typu experimentální chicagské formace Goat Island. Oproti tomuto přístupu má kolektivní monografie DAMU ještě jinou ambici: namísto historického přehledu se chce soustředit na zkoumání vybraných etických otázek „tady a teď“.

Mohli bychom říci, že etika coby filozofická disciplína vykazuje podobné rysy s fenoménem času. Všichni máme určitou představu, co dané pojmy znamenají, všichni jejich podstatu zakoušíme každodenně na vlastní kůži, ale zformulovat tuto podstatu verbálně nemusí být úplně lehké. „Co je tedy čas?“ ptá se sv. Augustin. „Když se mě na to nikdo neptá, vím to. Kdybych to ale chtěl tomu, kdo se ptá, vysvětlit, nevím.“⁵ Obdobně jsme si spolu s autorkami a autory zastoupenými v této monografii v průběhu psaní hlouběji uvědomovali nejednoznačnost a komplexnost vztahu etiky k estetice a obecně k divadelní tvorbě.

Díky průběžným diskusím se ovšem postupně dařilo nacházet cesty, jak konkrétní etická témata verbálně vystihnout, fixovat a sdílet. S vědomím moci pronesených slov a s vědomím jejich performativní síly, která nejenže realitu popisuje, ale také ji dokáže sama utvářet, je ovšem psaní o etice vždy spojeno s nezanedbatelnou mírou osobní zodpovědnosti a osobního ručení.

„Otázka, jak se člověk chová vůči druhému, je první filozofií, předpokladem života a výměny mezi životy [the exchange between lives], o níž tvrdím, že je doménou divadla,“⁶ uvádí britský divadelní teoretik Alan Read ve své pozoruhodné monografii *Theatre & Everyday Life: An Ethics of Performance* (1992). Etika v nejširším slova smyslu zkoumá hodnoty, na jejichž základě jednáme v situacích, v nichž máme možnost volby. Etika je věcí usuzování, rozvahy a osobního svědomí. Etika ohledává možnosti odpovědného jednání uvnitř lidského společenství. Etické jednání je zároveň do značné míry podmíněno společenským. Etické jednání v divadelním prostředí je tedy podmíněno divadelním společenstvím.

6 Alan Read. *Theatre & Everyday Life: An Ethics of Performance*. London – New York: Routledge, 1995 [1. vyd. 1992], s. 93.

Na následujících stranách lze sledovat, jakými způsoby je možné sjednávat etická pravidla pro fungování takového společenství, jakými trajektoriemi se taková pravidla mohou ubírat, v jakých uzlových bodech se představy o nich ve vícero příspěvcích překrývají a v jakých jiných okamžicích se postoje naopak vzájemně míjejí. Klíčová otázka etiky zní: jak žít dobrý život? V této monografii společně zkoumáme, jakou roli v naší snaze o dobrý život hraje divadlo, v jakých podmínkách, pro koho a proč má podle nás smysl divadlo tvořit a k čemu všemu může být divadlo *dobré*.

Zkoumaný terén jsme zpočátku vymezili čtyřmi rámcovými tematickými okruhy:

- Jaká je etická role divadla v současném souběhu několika globálních krizí?
- Jakým způsobem se v dnešním divadle realizují etické principy a etická dilemata?
- Jaké etické výzvy představuje současné divadlo pro tvůrce i diváky (účastníky)?
- Jaké podmínky dnes umožňují realizovat divadlo jako prostor etické kultivace?

Príspevky jsou v knize sice samozřejmě řazeny lineárně, ovšem nepokrytě přiznávám, že jejich momentální uspořádání je spíše intuitivní. Nabízí se možnost představit si texty jako součást vrstevnatého terénu, který je možné vnímat simultánně a na němž je možné hledat souvislosti i mezi značně vzdálenými body. Jedním z témat, která se v monografii objevují v ozvěnách, je fenomén ticha. Pozoruhodné je sledovat, co takové ticho v konkrétních případech znamená, o čem ticho „vypovídá“, co se vlastně odehrává „pod ním“. Tichá pauza v rámci skupinového setkání může být na jedné straně dokladem harmonie, konsensu, solidarity i bezpečí; může ale také signalizovat problém, který nelze v dané chvíli dostupnými cestami otevřeně komunikovat. Prolomením přesně takového typu ticha byla veřejná performance studentské iniciativy NE!MUSÍŠ TO VYDRŽET, která se odehrála 29. června 2021 před budovou Divadelní fakulty AMU a upozornila na různé případy zneužívání moci na fakultě. Prostřednictvím tohoto radikálního kroku otevřela iniciativa veřejnou debatu, díky níž se podařilo uvést do pohybu řadu změn a mj. zvolit historicky prvního ombudsmana DAMU.⁷

7 Přehled událostí a změn, které proběhly během prvního roku od konání performance, lze nalézt v článku nazvaném „DAMU již rok rozvíjí svou etickou kulturu“ ze dne 29. 6. 2022: <https://www.damu.cz/cs/uredni-deska/jina-oznameni/3625/>. Další informace o dění v této oblasti a mnohé související odkazy lze také nalézt na webových stránkách fakulty v samostatné sekci „Etická kultura na DAMU“ (viz <https://www.damu.cz/cs/vse-o-fakulte/eticka-kultura-na-damu/>). Nejedná se výhradně o aktuální zdroj; jde spíše o záznam jedné etapy vývoje DAMU. Může být ovšem vodítkem i při historizujícím zkoumání podob a proměn etické kultury na DAMU.

Reflexi nedávných proměn etické kultury na DAMU přináší v této knize ve svém příspěvku Alice Koubová, a to z pozice proděkanky a dočasné etické mediátorky. Příspěvek je psán formou dialogu s proděkankou Divadelní fakulty bratislavské VŠMU Martinou Mašlárovou a je pomyslným pokračováním jedné z debat na téma *Umění hranic a komunikace*, která proběhla v říjnu 2021 v rámci festivalu Zlomvaz. Alice Koubová v rozhovoru přibližuje svoje motivace k tomu, „nastavit na DAMU podmínky pro zvládání konfliktů, protože vydržet konflikt a hledat řešení je dlouhodobě výhodnější nežli žít v konzervovaných rigidních podmínkách, které jsou pro jednu stranu nedůstojné“. Cílem jejího úsilí je vybavit studenty i pedagogy „sebeúctou a silou“, díky nimž budou mít „schopnost toxické mechanismy změnit“. Jedněmi z účinných nástrojů této změny se ukazují být kontinuální diskuse a neúnavné vyjednávání, které se nevyhýbá ani debatám o nekomfortních otázkách. Rozhovor přináší celou řadu argumentačních opor, které umožňují ustát i vyhrocenější výměny názorů.

Iga Gańczarczyk přináší pohled na etickou kulturu tentokrát v kontextu Akademie divadelního umění v Krakově, kde dlouhodobě pedagogicky působí. Přibližuje počátky vývoje „dramaturgie změn“ v polském divadle a z pozice několikaleté proděkanky otevřeně sdílí svoje osobní zkušenosti s utvářením postupů proti násilí. Otevírá také témata spjatá s etikou práce a táže se, jak je možné, že konkrétní neudržitelné podmínky divadelního provozu i divadelního vzdělávání tak dlouho nebyly vidět, respektive čím si vysvětlit, že mohly unikat pozornosti. Píše o potřebě kritického čtení dosavadních etických a společenských norem, o nutnosti jejich revize a o zkušenostech, které potvrzují, že umělecké prostředí nemůže fungovat „bezhraničně“ – právě vyjednávání hranic a sjednávání etických pravidel je cestou z krize. Podle autorky „se jako divadelní komunita v Polsku nacházíme v okamžiku, kdy se opět od nuly vyjednává společenská smlouva v divadle“.